

СТАНОВИЩЕ

от проф. д.п.н. Дора Левтерова – Гаджалова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

по: област на висше образование 1. Педагогически науки

професионално направление 1.2. Педагогика

докторска програма Логопедия

Автор: Теодора Пенкова Яръмова

Тема: Нарушения на устния език като основен предиктор за поява на дислексия на развитието

Научен ръководител: проф. д.п.н. Цветанка Луканова Ценова, СУ „Св. Климент Охридски“

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Със Заповед № РД 38-62/31.01.2023 г. на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм включена в научното жури по процедурата за защита на дисертационен труд на тема: „Нарушения на устния език като основен предиктор за поява на дислексия на развитието“, разработен от Теодора Пенкова Яръмова, редовен докторант.

Теодора Пенкова Яръмова е завършила ОКС „Бакалавър“ по социални дейности във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, ОКС „Магистър“ по Европейска интеграция в ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ и ОКС „Магистър“ „Комуникативни нарушения на развитието“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. От 2019 г. е редовен докторант в катедра „Логопедия“ на ФНОИ в СУ „Св. Климент Охридски“

Професионалната ѝ биография, първоначално е свързана с разнородни професии: сервитьор, барман, социален работник, офис-администратор, търговски агент. От 2016 г. работи като логопед: първо в РЦППС Смолян, след това в ОУ „Иван Вазов“ - гр. Смолян, а от 2017 г. и досега като логопед в СУ „Св. Св. Кирил и Методий“ гр. Смолян.

Теодора Яръмова представя пълен комплект от документи за участие в процедурата.

Дисертационният труд съдържа 196 стандартни машинописни страници текст, от които 160 представляват същинската част на разработката. В текста са включени 43

таблици, 19 диаграми и 3 фигури. Библиографията съдържа 276 заглавия (27 на кирилица, 246 на латиница и 3 интернет сайта).

2. Актуалност на тематиката

Представеният дисертационен труд е посветен на актуална проблематика, свързана с ранната диагностика и превенция на дислексия на развитието. Поставя се дискуссионно проблематиката за необходимостта от въвеждане на единен стандартизиран оперативен инструмент за ранна диагностика и превенция на дислексия на развитието.

Тематиката е дисертационна и разработена в унисон на перспективни образователни трендове за ранна диагностика и превенция.

3. Познаване на проблема

Докторантката Теодора Пенкова Яръмова познава проблематиката на дисертационната разработка. В теоретичната разработка са включени проблеми, свързани с анализи на езика като висша психична функция, нарушенията на езика, нарушенията на писмения език, дислексия на развитието и специфичните езикови нарушения като основен предиктор за дислексия на развитието. Интерпретацията на езика като висша психична функция е върху няколко научни източника. Дисертационният труд би спечелил, ако се дискутират научните мнения на водещи учени в областта като Лурия, Мавлов, Пенчева, Василева. Като водещо дефиниране на афазията се посочва едно по-остаряло определение дадено от Damasio (1992). Частта „II. Нарушения на езика“ е разработена на елементарно ниво. Също така, се визират изследвания за пост-инсултна афазия при пациенти след 65 годишна възраст /стр. 22 и стр.23/, които не корелират с темата на дисертационния труд. Вероятно докторантката ще обясни на публичната защита тази отпратка към пациенти в житейските етапи на късна зряла възраст и на зрялост.

Теодора Яръмова представя общо описание на предикторите за дислексия на развитието. Прави бегъл опит за хронологическо разглеждане на проблематиката за дислексия на развитието. В теоретичната част, Яръмова се позовава основно на МКБ 10, ICD-10 (2008), и това позоваване буди недоумение тъй като нито е сравнително, нито е последна ревизия. Последната ревизия на МКБ е МКБ 11, публикувана на web-страницата на СЗО, в сила от 01 януари 2022 година. Коректно е да се отбележи, че има едно-единствено отбелязване на МКБ 11 и DSM-V-Update /стр. 42/, но само в едно

изречение, свързано с „добавяне на спецификатори към цялостната диагноза „нарушения в обучението“. Всички анализи са направени по МКБ 10.

Прави впечатление, че при опитите за тълкувания на дислексия на развитието почти не се анализират научните разработки на водещи български автори като Тодорова, Василева, Игнатова, Симонска, Вълчев, Левтерова, Цветкова, Жеков и др., дори за фонемното осъзнаване не се цитира Щерева, въпреки че има единични позовавания на Тодорова и Щерева. Сред посочените в Таблица 9 автори, които свързват лингвистичния дефицит с нарушено развитие на писмения език не присъства нито един български автор. За таблиците в дисертационния труд също не става ясно дали са авторски. Интересна е Таблица 10 с две заглавия: „Най-често сочени предиктори за риск от поява на специфична дислексия“ и „Характерни прояви в устния език, индикиращи риск от специфични нарушения на способността за учене“. За всички видове специфични нарушения на способността за учене ли става въпрос или само за дислексия?. Авторката вероятно не прави разлика между „специфична дислексия“, „дислексия на развитието“ и „специфични нарушения на способността за учене“. Има подобна хипотеза за приемане в обобщен вид, но тя не е отразена и интерпретирана от докторантката. Тук възниква втори въпрос: Каква е разликата между тези понятия?

Теодора Яръмова твърди че „продължава да е актуален в българската логопедична практика проблемът с отсъствието на унифицирана методология за оценка на езиковите и говорни (комуникативни) нарушения“ /стр.74/. Цитираното твърдение от дисертационния труд влиза в противоречие с изразената позиция на стр. 79 от Теодора Яръмова „Използваните изследователски проби са създадени с времето, апробирани и тествани в българската логопедична практика от отделни автори или колективи. Базираны са на научна методология за събиране на лингвистични данни. Повечето от тях не са стандартизирани, но в годините са доказали своята полезност в логопедичната диагностика в България и статистическата си валидност“. Остават открити въпроси към докторантката: „Има или няма в българската логопедична практика ефективни изследователски проби и тестове, които се използват за оценка на нарушения на устния език? И ако да, каква е причината да се създава нов инструментариум?

В теоретичната разработка не е отбелязано и коментирано въведеното в детските градини ранно диагностициране, което цели именно не само ранна диагностика, но и ранна превенция, и то от тригодишна възраст, не от пет годишна възраст /както е заложено в емпиричното изследване на дисертационния труд/.

Във втората глава, обозначена като Програма за изследването се отбелязва, че изследването е „лонгитудно и предвижда дългосрочно проучване на процеса по усвояване на лингвистични компетентности, свързани с писмената реч. Експериментът е констатиращ и е проведен в два етапа в периода януари 2020 - декември 2021 година.“ Буди недоумение факта, че изследването е свързано с двегодишен период, който се приема за лонгитудинален. Не мога да приема, че емпиричното изследване е лонгитудинално. В дисертационния труд не се изяснява: Защо след като темата е „Нарушения на устния език като основен предиктор за поява на дислексия на развитието“ се правят теоретични и емпирични изследвания и анализи за писмения език? Кое налага проучване на писмения език? Въз основа на какви теоретични и емпирични позиции? Не е посочена аргументация.

В терминологично отношение, в дисертационния труд се очертава хаотична експлоатация на понятия „нарушения на способността на учене“, „специфични нарушения на способността за учене“, както и друга група понятия като „недостатъчност в устния език“, „нарушения на устния език“, „специфични езикови нарушения“, „езиков дефицит“, „дефицит в устния език“ като взаимозаменяеми и изведени в Задачите в отделните етапи.

За внесените в текста фигури не са посочени авторските източници (Фигура 1, Фигура 2, Фигура 3).

4. Методика на изследването

В представените задачи се среща остаряла терминология „импресивен език (разбиране)“. Категорично по-съвременен е термина „рецептивен език“.

Методиката на изследването е представена в няколко етапа:

Предварителната подготовка.

Първи етап на изследването с приложение на психолингвистични и методи на статистическа лингвистика.

Втори етап на изследването се проучва писмения език на ниво писане посредством диктовка на текст.

Следва проследяване на училищната успеваемост.

Не става ясно как са подбрани участниците в изследването, дали са спазени етични норми и изисквания. Отбелязано е само че са събрани Декларации от родители, но ми се струва, че и Декларацията за родителите не е съвсем прецизна, защото визира само

диктовка, не е посочено че ще се провеждат изследователски процедури и че ще се събира информация за успеваемостта на учениците.

На седем страници са описани статистически методи за анализ на резултати, което е излишно, тъй като може да се ползва актуална версия на SPSS, може да се използва и Excel, а не да се пресмята по формули.

Третата и четвъртата глава са посветени на анализа на резултатите. Въпреки направената заявка за статистически анализ, в дисертационния труд се представят подробно първични резултати в Таблицы. При заявка за статистическа обработка първичните резултати не се представят. Представени са резултати в диаграми, като част от резултатите са обработени в Excel. Не е ясно, защо се прилага подробното описание на процедурата за получаване на резултати за Алфа на Кронбах /стр.112/, много по-важен е анализа на резултатите, а анализът само е маркиран. Същата бележка важи и за втори път представени формули на стр. 137, стр. 138, стр.139. Формулите са достатъчно известни за да се описват многократно, а и е излишно. Важни са интерпретациите на получените данни, а тълкуванията са странни. Например, *„ако ученик допуска множество писмени грешки, и броят на сгрешените думи е голям“* - брилянтна логика. В контрапункт, възниква въпроса: *„Може ли „ако ученикът допуска минимален писмени грешки, броят на сгрешените думи да бъде малък?“* Както и *„Върху общото езиково представяне на ниво графично кодиране най-голямо е съвместното влияние на броя грешки и броя сгрешени думи. На второ място е чистото влияние на броя грешки. На трето - е чистото влияние на броя сгрешени думи. Т. е. броят допуснати грешки и броят сгрешени думи заедно и поотделно имат най-голям дял в дисперсията на писането“*. Каква е разликата между брой грешки и брой сгрешени думи в анализа на писане на думи. Както и извода: *„консистентност на трите числови показатели при наслагването им за получаване на обобщена картина за развитието на писането“* звучи неясно аргументирано.

В обобщен вид, статистическата обработка на получените резултати е коректна и доказателствено подкрепяща авторовите тези, но интерпретацията може да бъде много по-пространствена.

Позитивен факт е подробната авторовата интерпретация на нормалността на разпределението във връзка с поставените задачи.

Анализът на резултатите, отразен в Таблица 25 и Таблица 26 е затрудняващ и нечетивен поради реверсивното позициониране на 9 страници на самите таблици.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Дисертационният труд е написан малко тромаво и не се отличава с лесна четивност.

Интерпретираната научна литература е подбрана целесъобразно, но е оскъдна и бегла спрямо българската научна литература. Има много цитирани автори с доста архаична научна продукция.

Получените резултати са онагледени с таблици и диаграми. Видно, че е докторантката Теодора Яръмова е инвестирала много труд за провеждането на емпиричното изследване и за статистическата обработка на получените резултати.

Факт е, че ранната диагностика на нарушенията на устния език може да изведе превенция към появата на дислексия на развитието, но предиктори за всички специфични нарушения на способността за учене могат да се открият в още по-ранна възраст, не на пет-шест години.

Не поставям под съмнение личния принос на докторантката Теодора Яръмова за емпиричното изследване и получените и обработените резултати.

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

Публикациите на докторантката са седем, като 6 от тях са представени на конференции и една е в списание „Специална педагогика и логопедия“.

Приносите в дисертационния труд на Теодора Яръмова могат да се обособят като:

Приноси с теоретичен характер

- Внася се научна аргументация, че нарушенията на устния имат най-голяма стойност като индикатор за риск към дислексия на развитието

Приноси с практичен и приложен характер

- Създаден е инструмент за диагностична оценка, който може да се използва за диагностика на нарушения на устния език като основен предиктор за поява на дислексия на развитието наред със съществуващи и успешно прилагани досега други изследователски инструментариуми.

- Създаденият инструмент за диагностика на нарушения на устния език като основен предиктор за поява на дислексия на развитието е апробиран успешно.

Останалите посочени от докторантката приноси не ги приемам.

7. Автореферат

Представеният автореферат отговаря структурно и съдържателно на дисертационния труд. Отразени са коректно програмата на емпиричното изследване и получените резултати.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Като препоръка към докторантката Теодора Яръмова отправям препоръка да не си извежда научни идоли както към научни тези, така и към автори. В научните изследвания се срещат често дихотомни и/или противоречиви мнения, които провокират дискусии и развиват науката и практиката.

Друга препоръка е при последващи проучвания да се фокусира към конкретиката на изследването, а не да търси гравитиращи обяснителни модели. Да се старее да използва понятия, които не са етикетирани. Недостатъчно приобщаващо е отбелязването на „селектираните ученици“ /стр.77/.

Към докторантката имам два последни въпроса:

- Определете обекта и предмета на научното изследване?
- Какви изводи могат да се направят от научното изследване?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Документите и материалите, представени от Теодора Яръмова **отговарят на** изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че Теодора Пенкова Яръмова **притежава** теоретични знания и професионални умения по научна специалност Логопедия като **демонстрира** качества и умения за провеждане на изследвания с получаване на научни приноси.

Поради гореизложеното, давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор“** на Теодора Пенкова Яръмова в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Логопедия).

19.04.2023 г.

Изготвил становището:

(проф. д.п.н. Дора Левтерова - Гаджалова)